

УДК 340.1

Андрухів Олег Ігорович,
кандидат юридичних наук, доцент,
проректор з виховної роботи
Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ КАРАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНИХ ЗАХОДІВ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті розкриваються основні заходи радянської влади у сфері запобігання та боротьби зі злочинністю серед безпритульних та бездоглядних дітей. Наводяться статистичні відомості про кількість та види злочинів які вчинялися неповнолітніми. Визначається правова, соціальна та економічна причина цих злочинів, а також ефективність радянського законодавства щодо їх запобігання і подолання. Здійснюється порівняння злочинності неповнолітніх у західних і східних областях УРСР.

Ключові слова: дитяча безпритульність, дитяча бездоглядність, карально-профілактичні заходи, злочинність неповнолітніх, кримінальна відповідальність, радянське законодавство.

Постановка проблеми. Нормативний характер радянського законодавства, який обумовлювався ідеологічною системою та самою структурою марксистсько-ленінської системи права, мав цілий ряд притаманних тільки йому рис. Однією із таких рис було закономірне недотримання прав людини і громадянина, особливо складною була ситуація із дотриманням прав неповнолітніх осіб, особливо тих, які вчиняли злочини. Зростання злочинності серед неповнолітніх, в основному серед безпритульних, відбувалося внаслідок загострення соціальної кризи та наслідків Другої світової війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дитячої безпритульності та боротьби з нею в радянський період ж малодослідженим. Виняток становлять наукові праці Г. Забрянського, П. Михайленка, Я. Кондратьєва, С. Уліцького та ін., які у рамках дослідження історії становлення системи виконання покарань чи кримінального права УРСР вивчали проблему злочинності серед неповнолітніх.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення особливостей застосування карально-профілактичних заходів для подолання злочинності серед неповнолітніх в УРСР у повоєнні десятиліття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наказом НКВС СРСР № 001359 від 5 серпня 1943 р. було запроваджено «Інструкцію про боротьбу з дитячою злочинністю і хуліганством», якою вся ця «боротьба» покладалася на Головне управління міліції (ГУМ) НКВС СРСР, Управління транспортної міліції ГУМ НКВС СРСР, а на місцях – на управління міліції НКВС республік, країв та областей, транспортні і водні відділи, відділення (групи) міліції по боротьбі з дитячою безпритульністю, бездоглядністю і злочинністю, які мали право, як і приймальниками-розподільниками, комісії по боротьбі з дитячою безпритульністю і бездоглядністю при районних (міських) виконавчих комітетах Рад депутатів трудящих направляти неповнолітніх правопорушників у ДТВК.

Постановою РНК СРСР №659 від 15 червня 1943 р. «Про посилення заходів боротьби з дитячою безпритульністю, бездоглядністю і хуліганством» та наказом Наркомату юстиції СРСР від 19 червня 1943 р. для неповнолітніх, яким не виповнилося 16 років, за скоєні ними дрібні злочини (дрібне хуліганство, дрібні крадіжки та інші незначні правопорушення) створювалися трудові виховні колонії, в яких перевиховувалися ці «важкі» підлітки без винесення судового вироку [10, с. 13].

Доцільно зауважити, що проблема негативної поведінки неповнолітніх як безпритульних, так і бездоглядних дітей стала настільки серйозною, що в листопаді 1944 р. вона стала предметом

для обговорення на засіданні РНК УРСР під головуванням голови уряду М.С. Хрущова. Зокрема, було проаналізовано стан дисципліни серед учнів київських шкіл та прийнято спільну постанову ЦК КП(б)У і РНК УРСР, яка визначала заходи з профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Цим документом рекомендувалося справи на неповнолітніх порушників норм суспільно і поведінки без зволікань передавати органам НКВС, а судовим органам не зупинятися перед найсуворішими репресивними заходами [2, арк. 158, 161].

За даними довідки заступника начальника групи у справах неповнолітніх при Прокуратурі УРСР молодшого радника юстиції Л.Гладишева динаміка злочинності серед неповнолітніх дітей у віці до 16 років за 1945 р. була наступною (див. Табл. 1) [3, арк. 24].

Таблиця №1

Види злочинів	Кількість неповнолітніх переданих до суду				
	I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал	Всього
Убивства	27	38	27	14	106
Тілесні ушкодження	20	17	19	19	75
Хуліганство	114	95	76	65	350
Грабунки	56	55	33	68	212
Крадіжки	663	739	672	684	2758
Порушення Указу ПВР СРСР від 28.XII.1940 р.	522	738	164	413	1837
Інші злочини	115	230	133	118	596
Всього:	1517	1912	1124	1381	5934

Наведені дані засвідчують, що загалом за всіма видами тяжких і найпоширеніших злочинів, які вчиняли неповнолітні, спостерігалася відносна їх стабільність. Незначне зменшення притягнутих до суду в III і IV кварталах, порівняно з першими двома, було зумовлено застосуванням Указу ПВР СРСР про амністію від 7 липня 1945 р.

З метою покращення боротьби з дитячою злочинністю в органах прокуратури було організовано спеціальні групи. Визначено прокурорів і слідчих які спеціалізувалися виключно на дитячій злочинності.

Кількість неповнолітніх у віці 12–16 років переданих до суду за скоєні злочини в 1945 р. проти 1944 р. збільшилася майже на 50%. Це пояснюється не стільки зростанням злочинності, стільки недостатньою роботою з боку органів прокуратури та міліції, як це було організовано в 1945 р.

У II півріччі 1945 р. кількість неповнолітніх поданих до суду уже зменшилася на 26,8% порівняно з I півріччям. Зокрема, убивств зменшилося на 36,9%, грабежів – на 9,9%, хуліганських проявів – на 19,2%, крадіжок – на 2,9%, серед інших злочинів відбулося зменшення на 27,6% . З усіх злочинів у II півріччі зросла лише на 2,7% кількість злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних пошкоджень [8, арк. 37].

У великих промислових містах розгляд справ по злочинах неповнолітніх зосереджувалися у спеціальних дільницях народних судів, яких в УРСР станом на 1 травня 1946 р. було 36 [8, арк. 36].

У 1946 р. спостерігається тенденція до зростання злочинності серед безрульних і бездоглядних дітей, особливо в південних і східних областях УРСР, що певною мірою було пов'язано із голодом, зумовленого в основному природними катаклізмами. Кількість крадіжок і грабежів порівняно з 1945 р. зросло майже вдвічі, а такий злочин як самовільне залишення підлітками шкіл фабрично-заводського навчання та ремісничих училищ, що прирівнювався до злочину, визначеного законом від 28 грудня 1940 р. (самовільне залишення робочого місця, прогули) зросло в 4 рази. Головна причина втеч із цих навчальних закладів полягала в тому, що більшість підлітків не влаштували матеріально-побутові умови, а особливо нестача їжі, що і змушувало їх шукати «кращого життя» [8, арк. 37].

Загалом, за вчинені злочини до суду було передано 11715 підлітків у віці від 12 до 16 років, із них: у 1944 р. – 3975 підлітків, у 1945 р. – 5946 підлітків, у I кварталі 1946 р. – 1794 підлітки [8, арк. 38].

Як свідчить аналіз даних, найбільш криміногенною була ситуація із безпритульними та бездоглядними підлітками в індустріальних областях та великих містах (Сталінська, Ворошиловградська, Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Одеська області та їх обласні центри), що давали 64,7% злочинів від скоєних неповнолітніми в Україні. У західних областях сумарна злочинність неповнолітніх становили 8,3%, а решта 27% злочинів приходилося на інші області [8, арк. 38-39].

За даними інформаційної довідки МВС КУРСР, на виконання указу від 18 січня 1957 р. станом на 1 листопада 1957 до відповідальності народними судами було притягнуто 173193 особи, із них молоді віком до 18 років – 13355 осіб, а від 18 до 25 років – 52291 осіб, що разом становило 65846 осіб, або 38% від загальної кількості покараних. За соціальним станом було 90825 робітників, 9627 – службовців, 50014 – колгоспників, 3365 – студентів й учнів середніх шкіл, 19862 – непрацюючих.

Найбільше було притягнуто до відповідальності за дрібне хуліганство в Сталінській області – 24897 осіб (у т. ч. у м. Сталіно – 6326), у Дніпропетровській – 11488 осіб (у т. ч. м. Дніпропетровську – 3464), Ворошиловградській – 11848, Харківській – 11247 (у т. ч. в Харкові – 5825), Запорізькій – 8105 осіб, у Києві – 5503, в Одесі – 3672, у Львові – 1488 осіб [1, с. 325; 7, арк. 74-81].

Таким чином, найнижчий рівень злочинності у західних областях пояснювався не лише аграрним характером цих областей, меншою чисельністю населення, а й тим побутово-звичаєвим укладом, який формувався під впливом, батьків, церкви, громадськості впродовж століть. Крім того, необхідно зауважити, що значна частка злочинів була скоєна власне «мандруючими» неповнолітніми, які приїжджали у західні області з інших регіонів України та Російської Федерації. Тому власне частка скоєних злочинів неповнолітніми безпритульними і бездоглядними дітьми, вихідцями із місцевого населення не перевищувала 3%.

Тенденція до зростання дитячої злочинності спостерігається на початку 1950-х років. Так, за даними довідки адміністративного відділу ЦК КП(б)У «Про стан злочинності серед молоді Української РСР» від 29 червня 1950 р. упродовж 1949 р. та за 5 місяців 1950 р. до кримінальної відповідальності було притягнуто 63363 особи у віці від 12 до 25 років, що становило 42,1% від загальної кількості арештованих. Причому 4320 із них були членами ВЛКСМ. Із них лише в другому півріччі 1949 р. народними судами було засуджено за розкрадання державного і громадського майна, хуліганство, побої, крадіжки вогнепальної зброї та інші злочини 31729 осіб у віці від 12 до 25 років, а в першому кварталі 1950 р. було засуджено 12572 особи. Як і в попередні роки найпоширенішими видами злочинів серед неповнолітніх були крадіжки майна, що становили від 35 до 40% від усіх скоєних злочинів [1, с. 469; 4, арк. 30-34].

Зростання злочинності серед неповнолітніх змусило ЦК КП(б)У та РМ УРСР видати 8 травня 1952 р. спільну постанову 31375 «Про заходи з ліквідації дитячої безпритульності в Українській РСР» в якій крім вимог «посилити» роботу з виявлення безпритульних дітей вимагалось від органів міліції ефективніше вживати різні заходи з профілактики, попередження та ліквідації злочинності серед неповнолітніх [1, с. 470; 5, арк. 127-137]. Однак, незважаючи на те, що до кінця 1952 р. органами міліції і громадськими організаціями було виявлено по Україні і направлено в дитячі заклад 3440 безпритульних дітей, кількість злочинів не зменшилася, оскільки не лише ця категорія неповнолітніх їх вчиняла, а й також бездоглядні діти. Зокрема, за 7 місяців 1952 р. (червень–грудень) органами міліції було затримано 24026 бездоглядних дітей, що на 1326 дітей було більше, ніж в II-му півріччі 1951 р. підставами для їх затримання були: озорство (скандальна, буйна поведінка) – 17303 дітей, жебрацтво – 1830, вулична торгівля – 2909, кримінальні злочини – 1808 осіб. А серед затриманих підлітків упродовж 1952 р., які скоїли злочини у віці від 12 до 18 років, 675 належали до категорії безпритульних, 772 – до бездоглядних (мали батьків, але не навчалися і не працювали), 414 – навчалися у фабрично-заводських школах та ремісничих училищ, 321 – навчалися у загальноосвітніх школах, 332 – працювали у сільському

господарстві, 351 – працювали на виробництві, 33 – втекли з місць позбавлення волі (виправно-трудових таборів), 25 – втекли з трудових колоній [9, арк. 27].

Щодо західних областей, то тут злочинів, вчинених неповнолітніми, було найменше. Наприклад, за 1953 р. безпритульними і бездоглядними неповнолітніми у віці від 12 до 18 років у Львівській області було вчинено 69 злочинів, що складало 9,3% від загальної кількості кримінальних злочинів, із них: 2 вбивства, 13 – крадіжок державного та 26 – власного майна, а решта – різні прояви хуліганства. Основну групу правопорушників становили підлітки у віці від 16 до 18 років – 79 осіб, та від 14 до 16 років – 21 особа. До кримінальної відповідальності було притягнуто 105 неповнолітніх, із яких 76 – арештовано [6, арк. 20-23]. Значно більше злочинів скоювалося неповнолітніми у східних областях – Дніпропетровській, Ворошиловградській, Харківській, Сталінській в яких було і значно більше виявлено безпритульних та бездоглядних дітей. Наприклад, якщо за червень-грудень 1952 р. у Львівській області було виявлено 142 безпритульних дітей і 907 – бездоглядних, то в Сталінській області – 211 безпритульних і 2401 – бездоглядних, у Ворошиовградській, відповідно, 173 і 1495, у Дніпропетровській – 172 і 2146 дітей [1, с. 470; 5, арк. 127-137].

Висновки. Таким чином, аналіз даних про кількість неповнолітніх, притягнутих до кримінальної відповідальності за вчинені злочини засвідчує, що дитяча злочинність носила нестабільний, «маятниковий» характер то зростаючи, то спадаючи. Якщо на завершальному етапі Другої світової війни і в перші повоєнні роки основними причинами було важке матеріальне становище й безпритульність значної маси дітей, то в 1950-х рр. основними причинами стають не стільки матеріальні проблеми, скільки безконтрольність з боку батьків, педагогічних колективів, громадських і комсомольських організацій за дозвіллям неповнолітніх, а також їх прагнення до самовираження. Тому основну категорію неповнолітніх злочинців становлять бездоглядні діти.

Крім того, маятникове коливання дитячої злочинності пояснюється і реагуванням відповідних органів у боротьбі з дитячою безпритульністю, бездоглядністю та злочинністю яка посилювалася на певний період одразу ж після виходу чергових постанов чи указів вищих радянсько-партійних органів та силових структур і через деякий час їхня активність зменшувалася о чергової постанови чи указу, а злочинність, відповідно, починає зростати.

Список використаних джерел

1. Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах. У 3-х т. – Том 3. 1946-1990 / П.П. Михайленко, Я.Ю. Кондратьев. – К.: Генеза, 2000. – 616 с.
2. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 7.
3. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3655.
4. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 102.
5. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1947.
6. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3865.
7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4626.
8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 332.
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 338.
10. Шаргородский М.Д. Вина и наказание в советском уголовном праве / М.Д. Шаргородский. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1945. – 56 с.

Андрухив О. И. Историко-правовой опыт применения карательной-профилактических мер по преодолению преступности среди несовершеннолетних

В статье раскрываются основные мероприятия советской власти в сфере предотвращения и борьбы с преступностью среди беспризорных детей. Приводятся статистические сведения о количестве и видах преступлений которые совершались несовершеннолетними. Определяется правовая, социальная и экономическая причина этих преступлений, а также эффективность советского законодательства по их предупреждению и преодолению. Осуществляется сравнения преступности несовершеннолетних в западных и восточных областях УССР.

Ключевые слова: детская беспризорность, детская безнадзорность, карательно-профилактические мероприятия, преступность несовершеннолетних, уголовная ответственность, советское законодательство.

Andrukhiv O. I. Historical and legal experience of applying punitive-preventive measures to overcome juvenile delinquency

The article reveals the main activities of the Soviet authorities in the field of preventing and combating crime among street children. Statistical data on the number and types of crimes committed by minors are given. The legal, social and economic cause of these crimes is determined, as well as the effectiveness of Soviet legislation on their prevention and overcoming. Conduct comparisons of juvenile delinquency in the western and eastern regions of the Ukrainian SSR.

Key words: child homelessness, child neglect, punitive and preventive measures, juvenile delinquency, criminal liability, Soviet legislation.

Надійшла до редакції 31 серпня 2017 р.

